

Türk Felsefe Tarihinde Yesevî Düşüncesinin Yeri

The Place of Yesevî Thought in the History
of the Turkish Philosophy

Място На Йесевийските Идеи В Историята
На Турската Философия

Dosay Kenjetay*

ÖZET:

Hoca Ahmet Yesevî kendisinin düşünce temelini Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler olduğunu hikmetlerinde sık sık vurguluyor. Bu makalede Türk tasavvuf ekolünün kurucusunun; düşünce temellerinde yatan bazı felsefî yapı ve kalıplar ele alınacaktır. Türk düşüncesi özelliklerini yansıtan Tanrı, evren ve insanın kozmolojik birliğini Yesevî düşüncesinde bulmak mümkündür. Yesevî bunları tasavvufî ve dinî acıdan çok net ve sade dille kendisine has yöntemle yorumlamaktadır. Burada Yesevî hem eski Türk düşüncesi hem de İslâm felsefesi arasında güzel bir aheng bulan büyük düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yesevî, Türk Düşüncesi, Tasavvuf, Ahlâk, İnsan, Allah, Âlem.

ABSTRACT:

Hodja Ahmet Yesevî often emphasizes in his wisdom that his main of thought is the Holy Quran and hadiths. In this article, some of the philosophical structure and patterns that take place in the main of thought of the founder of the Turkish mysticism school will be handled. It is possible to come across with the cosmologic unity of the God, universe and human that reflects the features of the Turkish thought. Yesevî interprets them explicitly and in a specific way. in terms of Sufism and religion. Yesevî is a great intellectual, who found the harmony between the old Turkish thought and Islam Philosophy.

Key Words: Yesevî, Turkish thought, Sufism, morality, Human, Allah, Universe.

* Doç. Dr. Ahmet Yesevi Araştırmalar Merkezi Müdürü.

РЕЗЮМЕ

Ходжа Ахмет често поставя собствените си Йесевийски идеи в контекста на философията и съкровения смисъл на Корана и хадисите. В тази статия са разработени идеите на основателите на турската мистична школа, в основата на които, намират място някои философски структури и форми. В йесевийските идеи могат да се открият турските виждания, отнасящи се до космогоничното единство между Бога, вселената и човека. Тях Йесевиите коментират с мистични и религиозни похвати. Изследването показва, че Йесевийските идеи съжителстват в прекрасна хармония и със старите турски идеи и с ислямската философия.

Ключови Думи: Йесеви, Турски идеи, мистика, морал, човек, Аллах, свят.

Tasavvuf kültüründe evren, insan ile Allah arasındaki perdelerin doğasını açıklamakla beraber, Allah'a ulaşmanın yolları ve marifetullah makamlarını da göstermeye yarayan kitaptır. Bununla birlikte, Allah'a ulaşmak O'nun isim ve sıfatlarını tanımakla mümkün olabiliyorsa, sufiler, ruh varlığını batınî âlemlere ve sıfatlara ayırarak "kendini bilmek"(marifetü'n nefis) için bir epistemolojik sistem oluşturmuşlardır (Kenjetay, 2003: 139).

Bu hususta, Hoca Ahmet Yesevî, "*Mirâtü'l Kulûb*" risalesinde "yetmiş makam" öğretisini kavramanın ve onu hayatta uygulamanın (mücadele, sohbet, zikir, tefekkür, halvet) metodolojik sistemleri ile Allah'ın lütfuna mazhar olmanın şartlarını sıralamıştır. İşte aynı esere dayanarak insanın olgunluğa ulaşmasının ilkeleri ile yöntemleri ve ruhî, psikoteknik tecrübeleri ele alalım.

"Kâmil İnsân" öğretisi Yesevî düşüncesinin temel ilkeleri ve amacını oluşturmaktadır. İnsanın amacı ve yaratılış sebebi, Hakk'ı tanımak ve O'na kavuşmaktır. Bu amacı, Yesevî, "Hak olmak" tabiriyle açıklamaktadır. Yesevî, hikmetlerinde, "*Mutû kable an temutu- Hak olmaktır* (Yesevî, 1993: 138-139)", yani, ölmeden önce ölmeyi, Hak olmak olarak takdim etmektedir. İnsanın olgunluğa ulaşması ile Hakikate ulaşması aynı anda gerçekleşmektedir. Yesevî için Hakk'a ulaşmak, kendini bilmek anlamına gelmektedir. Hakk'a ulaşmakla kendini bilmek, olgunluğu amaç edinen insanın ilâhî aşkı ile mümkün olmaktadır. Bu hususta Yesevî, kendine "*Aşık olsan evvelâ Hakk'ı tanı* (Yesevî, 1993: 26) ", diyerek, amaç çizmiştir. Burada, Yesevî, Hakikati tanımanın ölçütleri olarak "*Kendini bil*" ve "*Ölmeden önce öl*" ilkelerini sunmaktadır.

"Kendini bil" ilkesi, insana kendi iç âleminin yedi boyutunu saptamak ve bilmekle Allah'a açılmayı amaç ediniyor ise, "Ölmeden önce öl" ilkesi tamamen insanın ahlakî ve psikoteknik tecrübeler çerçevesinde eğitilerek, Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanmayı hedeflemektedir. "Kendini bilmek" ve "İradî ölüm" ilkeleri, teorik ve

pratik açıdan bir birlerini tamamlayan iki ilke değil de, Allah'a doğru yöneliş olarak bildiğimiz bir bütün sistemin iki boyutu der isek daha isabetli olacaktır. Yesevî düşünce sisteminde, bu vahdetin mânâsı, "yakîn", yani, "kesin bilgi" kategorileriyle açıklanmaktadır.

Yesevî, "*Mir'âtü'l Kulûb*" risalesinde, yakîn ve marifetullahın ontolojik ve epistemolojik ilkelerini çok açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur: "Hak teâlâ, yetmiş bin perdeyi yetmiş makamın içine koymuş. Yetmiş makamı da "yedi yakîn" içine yerleştirmiş. Bunlar: İsm el-yakîn, resm el-yakîn, ilm el-yakîn, ayn el-yakîn, hakk el-yakîn, hakikat el hakkî'l yakîn ve Allahu'l Hakkî'l yakîn. Bu yedi yakîni de "mücadele" içine yerleştirmişti (Yasavi, 2000: 43). Mücadele, Kur'an'daki "**Bizim yolumuzda mücadele edenleri kendi yolumuza koyarız** (Kur'an-ı Kerim, 26 - 69) " ayetine dayandırılmıştır. Mücadele de Hak Teâlâ'nın "inayeti" içindedir. İnayet, Kur'an'daki, "**Ancak Sana kulluk ederiz ve ancak Senden yardım isteriz** (Kur'an-ı Kerim, 1 -5)" ayetine dayandırılmıştır. Yani, Hakk'ı tanımak, insanın hür iradesi ile davranışı ve ihlâslı aşkının yanında, hatta bunlardan önce, bu merteye, Allah tarafından verilmiş "Kut'la (hikmet)" doğrudan bağlantılıdır (Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran, 74).

Türk tasavvuf kültürü ve Yesevî örneğindeki, "Kendini bil" ve "Ölmeden önce öl" ilkeleri, mezkûr yakîn kavramıyla açıklanmış, seyr-i urûcî, yani, manevî olgunlaşma yolu veya olgun insan olmanın teorik, epistemolojik ve psikoteknik ön şartlarıdır.

Yesevî, olgunluk yolunda, mücadele yöntemi ve ilkesini seçen Türk tasavvuf ekolünün temsilcisidir. Bunu, Yesevî'nin yukarıda zikredilmiş eserlerinden görmek mümkündür. Manevî olgunlaşma yolunda nefsi eğitime aracı olan "riyazet" ve "mücadele" yöntemlerini seçen tasavvuf ekollerinde ruhun olgunluğunu göstermeye yarayan yedi çeşit niteliksel makamlar (âlem) söz konusudur. Bunlar, sırasıyla, "nefs-i emmare", "nefs-i levvame", "nefs-i mülhime", "nefs-i mutmainne", "nefs-i radiyye", "nefs-i mardiyye" ve "nefs-i kâmile" olarak bilinen ruhun olgunluk dereceleridir (Yesevî terminolojisinde deryalar olarak geçmektedir). Yesevî, kâmil insan öğretisinde, ruhun gelişiminin yedi manevî sıfatı ile yakînün yedi epistemolojik kategorileri uyum içerisindedir. Görüldüğü gibi, Yesevî düşüncesinde, Hakikati tanımanın yedi derecesi vardır: İsm el-yakîn, resm el-yakîn, ilm el-yakîn, ayn el-yakîn, hakk el-yakîn, hakikat el hakkî'l yakîn ve Allahu'l Hakkî'l yakîn; ancak, genelde, İslâm Tasavvuf kültüründe, Serrac ve Kuşeyrî risalelerinde, ilâhî hakikatı tanımanın sadece, üç derecesi yaygındır (Uludağ, 1996: 215). Bunlar, sırasıyla, ilm el-yakîn, ayn-el yakîn ve hakk'el yakîn.

Yakîn, kesin bilgi, şüphe bulunmayan hakikat anlamlarına gelmektedir (Uludağ, 1996: 575). Yesevî düşüncesinde ise, yakîn, çok kuvvetli iman anlamında olup, bu iman, delillerle değil, “ilâhî nur” ile perçinlenmiş imandır. Bu yakîn, nur-ı imandır. Ayrıca, yakîn bir şeyin hakikati hakkında gönlün tok ve emin olmasıdır (Yasavi, 2000: 43).

Yesevî, için hakikî yakîn, Allah’tır. Yesevî düşüncesindeki yedi yakînin en üst makamı da Allahu’l Hakki’l Yakîn’dır. Buradan Allahu Teâlâ, hakikatlerin hakikati, yani, Zât-i Ehâdiyet’tir. Yesevî düşüncesindeki “yakîn”, İslâm felsefesindeki ontolojik nazariyelerden esinlenen bir çeşit epistemolojik sistemdir. İsm el-yakîn, Allah’ın isimleri, yani, zatı ve cevheridir. Resm el-yakîn ise, Allah’ın fiilleri ile sıfatları olup, Hakk’ın tecellisi veya işaretleri ile zuhurunu andırmaktadır. İlm el-yakîn, Allah tarafından verilmiş haberdir. Bu habere dayalı elde edilen bilgidir.

Tasavvuf sözlüklerinde ise, ilm el-yakîn, keşf veya mûkaşefe hâlinde hakikat nuru ile O’nun bilgisine erişmeyi bildirmektedir (Uludağ, 1996: 215). Ayn el-yakîn, Allah’ı ve O’nun Hakikatini müşahede etmektir. Kalbin müşahede yoluyla Hakk’ta vahdeti görmesidir (Cebecioğlu, 1997: 765-766). Hakk el-yakîn, Allah’ın Varlığı ve Birliği’ni kalbinde sezmesi ve yaşamasıdır. Diğer bir ifadeyle, ilm el-yakîn, şeriatın perdesi, ayn el-yakîn, şeriatta ihlâs, hakk el-yakîn, şeriatı ruhunda yaşatmasıdır. Hakikat el-Hakki’l yakîn, Vahdet-i Vücut’dur. Bu, son, Hakikat makamında, ism, resm, ilm, ayn ve hakk makamlarındaki yakînî nitelikler bir bütün Hakikatın vücudu haline gelecektir.

Yesevî’nin “Birlik” amacı, Allah, insan ve toplumun birliği ile uyumunu bir bütün halinde ele alan hikmet ilminin oluşmasını sağlamıştır. Divan-ı Hikmet’te, Yesevî, insanın ruhindaki epistemolojik makamlar olan yakîn kategorilerini toplum hayatındaki, şeriat, tarikat ve hakikat makamlarıyla bütünlük içerisinde ele almaktadır:

*“İlm el-yakîn, Şeriatı, tutarak geçtim,
Ayn el-yakîn, Tarikatta, ağılayarak geçtim,
Hakk el-yakîn, Hakikat’ten söz söyledim,
Kul Hoca Ahmet, “Hakk Sözü’nü”, söyleyip geçti”* (Yesevî, 1993: 24).

“Fakrname” isimli risalesinde de, Yesevî önce, dervişte bulunması gereken, “ahlakî sıfatları” kırk makam olarak sunmakta ve bu makamları da ilâhî sıfatları gösteren âlemlerle uyum içinde mütalaa etmektedir. Buradan da insanın ahlakî sıfatlarının, ilâhî âlemlere uygun bir gelişme gösterdiği zaman olgunluğa erişeceği çıkmaktadır. Risalede, “Bir derviş “kırk makamı” bilmezse, amel kılmazsa, onun şeyhliği şeytanîdir... Birinci makam, Melekût; ikinci makam, Lâhut; üçüncü

makam, Nâsut; dördüncü makam ise Ceberut'tur ve burada, Ceberut makamı şeriata, Melekût makamı tarikata, Lâhut makamı marifete ve Nâsut makamı da Hakikate tekabül edecektir (Eraslan, 1977: 15)", denilmektedir. Burada Yesevî, Allah ve insan ile âlem arasındaki ahlakî uyum ve beraberliği, aynı şekilde toplum hayatındaki şeriatla, tarikat ve hakikat ile ilişkilendirmektedir. İnsanın, toplumdaki yerini saptamada da bu uyuma veya metafizik âlemlerle ifade edilen birlik nizamına göre davranması gerekmektedir. Yesevî düşüncesinde insandan, toplum hayatındaki yerini olgunluk derecesine göre belirlemesi ve alması istenilmektedir. Bu anlayış, Eski Türk Düşünce Sistemi'ndeki evren öğretisini (koz-moloji) hatırlatmaktadır.

Hoca Ahmet Yesevî, "*Mirâtü'l Kulub*" isimli risalesinde, "Şeriat dış organlarla amel etmek ise, tarikat, kalb, yani gönül ile amel etmektir. Hakikat ise, sır (kalbin derinliklerindeki cevher) ile amel etmektir (Yasavi, 2000: 11)", demektedir. Buradaki, sır, kalbin Hakikat makamındaki olgunluk sıfatıdır. Burada Yesevî ruhun şeriata, tarikata ve hakikate tekabül eden olgunluk sıfatlarının olacağını söylediği anlaşılmaktadır. İnsanlar, toplumda, her bir olgunluk makamı düzeyine göre önderlik yapabileceklerdir. Ahmet Yesevî bu hususta, "Yol gösterici şahsiyetlerle önderleri üç gruba ayırmak mümkündür. Şeriat önderleri, ulemalar ve padişahlar; tarikat önderleri, şeyhler ile sufiler; hakikat önderleri, arifler ile her zaman Hakk'ın yanında bulunan Allah'ın dostlarıdır (evliyaullah) (Yasavi, 2000: 13), demektedir."

Yesevî düşüncesinde, olgun insan olmanın dört şartı vardır: Mekân, Zaman, İhvân ve Rabt-ı Sultân.

Mekân şartı: Şakirtlerin dikkati dağılmadan sadece, zikir ile meşgul olmaları için, uygun bir mekâna (vatan) ihtiyacı vardır.

Zaman şartı: Şakirtler arasında ve devlette işsizlik, savaş vs. olumsuz durumların olmaması gerekmektedir. Bu durum, şakirdin, olgunlaşma zamanını olumsuz etkileyecektir.

İhvân şartı: Şakirdin tüm ahlakî makamları aşması için kırk günlük manevî eğitim mektebinde aynı saf ve sırada bulunacak olgunluk yolculuğundaki dostlarının bulunması gerekmektedir.

Rabt-i Sultân şartı: Şakirtlerin devlet başkanına bağlı ve vefalı olmaları istenilmektedir. Yesevîlik yolunda olgun insanın manevî yükseliş makamlarının amacı, "fakir yolu" olması gerekmektedir (Hazini, 1995: 66; Köprülü, 1991: 100).

Yesevîlik kültürünün, olgunluk yolundaki şakirtler için istenilen talepler ile çok önemli özelliklerine, Yesevîye tarikatı mensubu, Hâzinî'nin "*Cevâhîrü'l Ebrâr min*

Emvâci'l Bihâr isimli eserinde rastlamaktayız. Buradaki, dört şart, doğrudan, Eski Türk Düşünce sisteminin özelliklerini andırmaktadır. Yesevîlik tarikatı üzerinde yapılan son dönemlerdeki araştırmalar, bu tarikatın tamamen askerî mahiyetteki bir oluşum olduğu kanaatini yaygınlaştırmaktadır (Qaliulu, 165-191).

Yesevî, insanın olgunluğu elde etmesinin gerekli şartı olarak her zaman ahlaki öne çıkarmıştır. Onun Fakrname'sinde, olgunluğun şartları tamamen ahlaki mahiyettedir. Örneğin, "marifet-i Hak, sahavet-i mutlak, sıdk-i muhakkak, yakîn-i müstağrak, tevekkül-i rızk-i muallak, tefekkür-i müdakkak (Eraslan, 1977: 66 - 67)". Görüldüğü gibi, Yesevî, devamlı, olgun insan olmanın şartı olarak, marifet (bilgi) ile amelin birliğini vurgulamaktadır:

*"Allah deyin, Ey Kul Ahmet, Özünü bil,
Özünü bildi isen, ilmin ile amel kıl"* (Yesevî, 1993: 78).

Yesevîlik tarikatının metodolojik sisteminin anlamı "seyr-i sulûk" ile açıklığa kavuşmaktadır. Sülûk, tasavvufî bir psikotekniktir. Seyir ise, manevî yolculuktur. Kazak Türklerinde seyr-i sülûk, "sal serilik" geleneği olarak, ibret, nasihat ve sohbet esasına dayalı oluşmuştur. Bu geleneği yaymanın yolu da ozanlık, "cırsılık", yani, destancılık gibi halk sanatı zemini üzerinde gelişmiştir.

Genelde seyir, "Allah'a doğru" (es-seyir ilâ Allah) ve "Allah'ta yolculuk" (es-seyir fî Allah) olarak iki çeşittir. Seyir ilâ Allah, yolculuğunun sonu vardır. Seyir fî Allah, yolculuğunun sonu yoktur. Seyir ilâ Allah'ta sâlik, kendi sıfatlarından soyunarak, Allah'ın Varlığında erir ve Allah'ın "Diri"(Hay), "Bilici"(Âlim), "Gören" (Basir), "İşiten"(Sâmî), "Konuşan" (Kelâm) sıfatlarıyla vasıflanır. Sâlik, kendisinin Allah'ın Varlığıyla varlık sahibi olabileceğini bilme makamına eriştiğinde, Allah'a doğru yolculuk (seyir ilâ Allah) sona erecektir. Bundan sonra suffi, Allah'ta yolculuk, yani, seyir fî Allah yolculuğunda olacaktır. Bu makamda ona, "Mülk", "Meleket" ve "Ceberut" âlemlerinden hiçbir şey sır değildir. Bu "sır değildir", tespiti bir mutlaklık ifade etmez, sâlikin kabiliyetinin "ölçüsü" dâhilindedir. Bu yüzden, seyir fî Allah sonsuzdur, denilmektedir (Nesefi, 1990: 18).

Seyr-i sülûk dairesinde manevî olgunluğu gerçekleştirmek için izlenen çeşitli yöntemler mevcuttur. Örneğin, sohbet, Yesevî düşüncesinde en önemli yer işgal ediyor. Sohbet, ilim, edep, ihvân, hürmet ve saygı, aşk, muhabbet, yardımlaşma, iyiliğe çağırma ve kötülükten sakındırma, eksiklikleri giderme, örnek edinme, manevî zevk, şevk, merhamet gibi ilâhî, dinî ve dünyevî yarar sağlayan değerler canlı ve tesirlidir. Seyri sülûk'un amacı Hakk'ı tanımaktır (Marifetullah). Marifetullah'ın zirvesi de Vahdet-i Vücut'tur, yani, *tevhid* (Selvi, 1997: 435). Seyr, insanın, kötülüklerden iyiliklere, bedenden ruha, delaletten Hakk'a doğru daimî yolculuğudur. Sülûk da, Hakk'a ulaşmak için müşdidin nezaretinde manevî

bir yolculuk ve ahlakî eğitim sistemidir. Bu yüzden Yesevî, sülûkun, insanın eğitimi ve olgunluğu için önemli bir müessese olduğunu vurgulamaktadır:

*“Tarikatın yolu küllî edeptir,
Hakikati bilmeyen adam değildir,
Gariplerin işi her zaman sulûktur,
Diri değil garip, misl-i mevt”* (Yesevî, 1993: 56).

Seyr-i Sülûk sistemindeki yedi manevî olgunluk makamı, Yesevî düşüncesinde yedi yakîn kategorisiyle tekabül etmektedir.

Seyr ilâ'llah, bu ruhun *nefsi mertebesinden* başlayıp “vücut” mertebesinde son bulan yolculuktur. **Makamı** kalb, **yeri** sadrdır. Bu, İslâm cevherinin objesidir. **Zikri**, “Lâ ilâhâ illâ Allah” ve “Lâ ma'buda illâ Allah”. İnsanın *ruh mertebesi* “**nefs-i emmâre**” hâli “**havf ve recâ**”, **âlemi** de *şahadet veya mülk* âlemidir. Sâlik, “kal” ilminden “hâl” ilmine geçişte, hür iradesi sonucunda “*Vahdet-i Vücut*” şuuruna erişecektir. Bu derecede sâlik, “*ism el-yakîn*” ve “*resm el-yakîn*” sırrını, yani, Allah'ın “*el-misâk*” âlemindeki yaratılış hakikatini ve tüm âlemlerin zuhur etmesinin tek sebebinin Allah olduğunu ve amacın da Uluğ Yaratıcı'yı tanımak olduğu inancıyla toplumdaki yerini aramaya koyulur. Bu, sâlikin “*Didâr talep*” olduğunu gösterir.

Seyr li'llah, bu ruhun nefsinden arınma yoludur. **Makamı** sadr, yeri kalb, bu iman cevherinin objesidir. **Zikri**, “Lâ Maksuda illâ Allah”. İnsanın *ruh mertebesi* “**nefs-i levvâme**”, hâli “kabz ve bast”, **âlemi** de *berzah veya ervağlar* âlemidir. Derecesi “ilm el-yakîndir. Yolu şeriattır.”

Seyr alâ'llah, bu aşamada, ruh nur ile zulmet arasında seçme zorluklarından doğan psikolojik sıkıntı içindedir. **Makamı** ruh, yeri hubb, bu iyilik cevherinin objesidir. **Zikri**, “Hû veya Lâ Mahbuba illâ Allah”. İnsanın *ruh mertebesi* “**nefs-i mülhime**”, hâli “heybet ve terk-i terk”, **âlemi** de *melekût* âlemidir. Derecesi “ayn el-yakîndir. Yolu, tarikattır”. Hoca Ahmet Yesevî, “... Tarikat yolu çetin ve uluğ yol, bu yol aşk yoludur. Bu yolda nasibi varlar ancak, Hakk'a karib (yakın) olabilecekler” diyor:

*“Şeriatsız dem eylemez tarikatta,
Tarikatsız dem eylemez Hakikatte,
Bu yolların yeri var şeriatta,
Hepsini şeriattan sormak gerek”* (Yesevî, 1993: 96).

Burada Yesevî, salikin, tarikata girmeden önce dikkat edilmesi gereken epistemolojik donanımın zorunluluğuna işaret etmektedir. Bu da şeriattır. Ayrıca, Yesevî, Miratü'l Kulub isimli eserinde, “İnsanın, kalb-i selim olmadan tarikata

girmesi doğru değildir. İnsanın kalb-i selim olması için, *dört deryayı aşması* gerekmektedir. Bunlar sırasıyla, *dünya* deryası, *halk* deryası, *şeytan* deryası ve *nefis* deryası. Bir de bu deryalar için *gemi* gerek. *Deryayı gemisiz geçemezsin*. Dünya deryasının gemisi *züht*, gıdası *kanaat*, bilimi, *toprak sıfat olmaktır*, lengeri *sabırdır*. Halk deryasının gemisi; *ümitsizlik ve yalnızlık*, lengeri *firak*, mekânı *halvet*. Şeytan deryasının gemisi *zikir*, gıdası *tespîh*, lengeri *havf ve recâ*, mekânı *muhabbet*. Nefis deryasının gemisi; *açlık ve susuzluk*, gıdası *aşk*, lengeri *zevk*, mekânı *şevk*. İşte, insan bu deryaları aştığında, kalb-i selim derecesine yükselecek ve tarikat yoluna layık olabilecektir. Bu deryayı aşmadan tarikata girmek cehalettir (Yasavi, 2000: 23).” Bu da salikin tarikata girmeden önce ahlaken elde etmesi gereken şartlardır. Tarikat makamında uzlet, halvet yöntemleri kullanılmaya ve salikin kalb gözü açılmaya başlayacaktır. Mânâ âlemi tanınmaya başlayacaktır. Bu yüzden bu makama “feth-i evvel” denilmektedir. Ahmet Yesevî bu makamı,

“*İnna fatahna ‘yı okuyup mânâ sordum*

Pertev saldı, bihûd olup, didâr gördüm” (Yesevî, 1993: 5), diye açıklamaktadır.

Seyr ma’allah, ruhun ikilikten arındığı ve huzura kavuştuğu aşamadır. **Makamı** sırr, **yeri** müşahede, bu Birlik cevherinin objesidir. **Zikri**, “Lâ mevcuda illâ Allah”. İnsanın *ruh mertebesi* “**nefs-i mütmainne**”, hâli “sekr ve sehv”, **âlemi** de *Ceberut* âlemidir. Derecesi “ilm el-yakîndir. Yolu, şeriattır”. Sâlik bu makamda “keşf-i mubîn”, yani ikinci keşf aşamasına yükselir. Varlığı haliyle kavramaya başlar. Allah’ı âlemdaki tecellilerinden bulur ve âlem sadece Allah’tan ibaret gibi görünür. Bu insan, âlem ve Allah arasındaki birlik hali ve uyumun başlangıcıdır.

Seyr fî’Allah veya Seyr bekâ Bi’Allah, bu aşamada, ruhun Âşık, Ma’şuk ve İşk Birliği gerçekleşir. İnsan kendini unuttur, Allah’ı bulur. **Makamı** sırrın sırrı, **yeri** hâfîdir. Bu, Ehadiyet cevherinin objesidir. **Zikri**, “Lâ Mahbuba, Lâ Maksud, Lâ Mevcuda illâ Allah”. İnsanın *ruh mertebesi* “**nefs-i raziye**”, hâli “fenâ fillah”, **âlemi** de *Lâhut* âlemidir. Derecesi “ilm el-Ledûnî. Yolu, marifettir”.

Seyru seyr-i an’illah, bu aşamada, ruh olgunluğa erişir ve halkı irşat ve nüzül makamına lâyük görülür. Sâlik, Allah’ın ahlakıyla ahlaklanarak mürşit olmuştur. Ancak böyle mürşitler halkı irşat edebilirler. Yesevî bu hususta şöyle demektedir: “Eğer Hakk Didârını görmek istersen, şeriatta “arif billâh”, tarikatta “vakf-i esrâr”, hakikatte “kâmil-i mükemmel”, marifette “derya-yı ummân” şeyhe bağlan, işin saadet olacaktır (Eraslan, 1977: 64).” **Makamı** ahfâ, **yeri** kûrsîdir. Bu, Sır cevherinin objesidir. **Zikri**, “Yâ Kayyım’dır”. İnsanın *ruh mertebesi* “**nefs-i merziye**”, hâli “vecd-fakd ve vuslat- hicret, kurb ve bu’ud sonunda huzur ve kemalet ve hürriyettir”. **Âlemi** de *şehadet* âlemidir. Derecesi “Hakk el-yakîndir. Yolu, Hakikatü’l Muhammediye”.

Seyr bi'llah, bu aşamada, ruh tamamen özgürdür. **Makamı** hakaik-i Mutlak, **yeri** kâmileddir. Bu, Vahdet cevherinin objesidir. **Zikri**, "Yâ Kakhâr". İnsanın *ruh mertebesi* "**nefs-i kâmilâ veya nefsi safiyye**", hâli "bekâ veya hürriyettir." **Âlemi** de *Kesrette Vahdet ve Vahdette Kesret* âlemidir. Derecesi "hakikatü'l Hakki'l yakîn, yolu hakikattir". Bu makamda sâlik, ilâhî aşk ve manevî nurun yoğunluğundan yok olmaktadır.

*"Nâm ü nişân hiç kalmadı "Lâ-Lâ" oldum,
Allâh Zikrini yapa yapa "İllâ" oldum.
Hâlis olup, muhlis olup, "Lillâh" oldum,
Fenâ fi Allâh" makamını aştım, işte"* (Yesevî, 1993: 5).

Bu makamda sâlik, âlemi nur-i Hakk ile müşahede eder, duyar, işitir ve konuşur. Kemâlete erişir. Yesevî düşüncesinde kâmil insân, şeriat, tarikat ve hakikatte olgunluğa erişen insandır. Buna göre, Kâmil insân, salih amel, faziletli iş ve hikmet açısından olgun insan demektir. Bu dört şeyi ruhunda işleyen ve bu dört şeyle bütünleşen insan, tam manâsıyla olgun insandır. Bir değerlendirme olarak, Yesevî, "*Divan-i Hikmet*"inde, kemaletin yolunu kısaca şöyle çizmiştir:

*"İşk cevheri dipsiz derin derya içinde; İşk dalgıcı (gevvâsı) olmadan,
Vahdaniyet deryasına dalıp olmaz, O deryanın cevheri, Hak Visâli.
Candan geç, sonra dalmayı dene, "Yuhibbüküm" şarabını içmeden,
"yuhibbünahu" libasını giymeden ve, Riyazete bel bağlamadan,
"Li ma'a Allâh" makamına varmadan, "an tamutu" sarayına girmeden,
"Fenâ fi Allâh" deryasına dalmadan, "Bekâ billah" cevherinden alamazsın"*
(Yesevî, 1993: 155-153).

KAYNAKLAR

- BİCE, H. (1993). Hoca Ahmed Yesevî-Divan-ı Hikmet. Ankara: TDV yayınları.
- CEBECİOĞLU, E. (1997). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. Ankara: Rehber Yay;
- ERASLAN, K. (1977). "Fakr-nâme". İstanbul: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C:XXII,
- HAZİNÎ, (1995). Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr (Yesevî Menâkıbnâmesi), Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri:
- KENJETAY, D. (2003). Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlak Felsefesi, Ankara: H.A.O.yay.
- KÖPRÜLÜ, F. (1991).Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. (7. baskı), Ankara: D.İ.B. Yay.
- NESEFİ, A. (1990). Tasavvufta İnsan Meselesi. (İnsan-i Kamil). İstanbul: Dergah Yayınları.,
- QALİULU, A. (2000). "Sufizm tağılımının şıgıs önirge taraluu", Türkistan tarihi men made-niyeti. İlimi maqalalar jınağı.Türkistan: Q.A.Yassawi Qazaq Türk Üniversitesi.
- SELVİ, D. (1997). Kur'an ve Tasavvuf. (Tefsirlerin Tasavvufa Bakışı). İstanbul: Şule Yay:;
- ULUDAĞ, S. (1996).Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul:
- YASAWÎ, A-A. (2000). Miratü'l Oulub - Könildin Aynası. Ankara: Biliğ yayınları.

